

В35

P-4

4008p

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Вертель Антон Вікторович

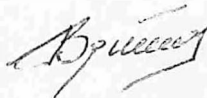
УДК 159.922:159.964.22:[1+572] (043.3)

**КОНЦЕПЦІЯ СВІДОМОСТІ У ПСИХОАНАЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2015

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії та соціології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
Лебідь Євген Олександрович,
Сумський державний університет,
професор кафедри філософії, політології
та інноваційних соціальних технологій.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Левченко Олена Григорівна,
Київський національний інститут кіно і телебачення
Міністерства культури України,
доцент кафедри акторів кіно;

кандидат філософських наук, доцент
Фоменко Катерина Анатоліївна,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 02 червня 2015 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 30 квітня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Концепт «філософія свідомості» існує вже тривалий час і, безперечно, є загально визнаним. Незважаючи на значний досвід аналізу, багато методологічних та теоретичних аспектів проблеми свідомості залишаються дискусійними, а її дослідження в сучасних умовах є одним з найактуальніших у філософії загалом і філософській антропології зокрема.

У комплексі із суспільними, гуманітарними та природничими науками, філософія змушена звертатися до цієї проблеми під різними кутами зору. Численні дослідження, як і раніше, не можуть дати відповідь на це «вічне питання». У міру наближення до нього воно віддаляється від дослідника. У філософії залишається лише один спосіб міркування про свідомість: про неї можна говорити тільки використовуючи опосередковану мову описання (М. Мамардашвілі). Відтак і дотепер відсутня цілісна теорія свідомості. Дослідження у цій галузі мають переважно аналітичний характер, оскільки наука і провідні напрями сучасної філософії – феноменологія, аналітична філософія (Д. Деннет, Т. Нагель, Дж. Серл, Д. Чалмерс) – вивчають лише її окремі аспекти. Наразі наука, незважаючи на достатній фактичний матеріал і значні аналітичні можливості в найрізноманітніших аспектах (досягнення нейрофізіології, когнітивістики та ін.), які дозволяють здійснити синтетичний підхід у вивченні свідомості як цілісного феномену, не може обійтися без метапсихологічних уявлень про природу, структуру і функції свідомості.

У розумінні свідомості сьогодні виходить на перший план філософсько-антропологічний дискурс. Крім того, дослідження свідомості потребує міждисциплінарного підходу, залучення методологій практично всіх відомих наук про людину і, зокрема, психології. Для вирішення фундаментальних проблем філософії свідомості, крім доробку Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.П. Сартра та ін., у загальну картину уявлень про свідомість необхідно інтегрувати результати роботи біологів, етнологів і психоаналітиків.

У психоаналізі психіка людини постійно відкривається заново: вона не дана одного разу і назавжди, а набуває нового вигляду завдяки тлумаченню психоаналітиком усвідомленого змісту несвідомого. Психоаналіз – філософське вчення, наукова теорія, технологія лікування. Предмет психоаналізу – не завершене знання, а відкрита, динамічна система, яка саморозвивається. Крім того, це людинорозмірна система. Оскільки об'єктом психоаналізу є змісти несвідомого, які мають бути усвідомленими, то тут ідеал ціннісно-нейтрального дослідження трансформується. Вочевидь, що З. Фройд серед перших ще на рубежі ХІХ–ХХ ст. авансував у науку нашого часу один із зразків постнекласичної раціональності.

Психоаналіз як втілення «некласичної психології» виникає в умовах епістемологічної кризи, в атмосфері загальнотеоретичних суперечок про природу психічного і на основі наукового детермінізму. Пройшовши шлях від суто біологічної концепції (З. Фройд), психоаналіз трансформується в культурологічну (К.Г. Юнг) і власне філософську версію (Ж. Лакан). Еволюція

психоаналізу, а отже, широкий спектр понять і тлумачень феномену свідомості дозволяє говорити про психоаналіз як про теорію свідомості.

Психоаналітична антропологія важлива для психологічної антропології, оскільки остання сама використовує низку психоаналітичних понять, таких як несвідоме і захисні механізми, а в першу чергу поняття Я, що включає в себе як свідомість, так і несвідоме. Сучасний підхід психоаналітичної антропології, заснованої на вивченні проявів і боротьби культурно-символічних форм Я-концепції безумовно цікавий і корисний для формування теоретичних основ психологічної антропології, тим більше, що він сумісний з когнітивістським і символічним підходом в антропології, і без нього важко пояснити функціонування культурних схем і сценаріїв.

Сучасна філософська антропологія потребує уважного і детального дослідження можливостей психоаналітичних теорій свідомості. Незважаючи на неодноразові спроби проаналізувати спадщину психоаналізу, і досі залишається актуальним питання глибокої філософської рефлексії над проблемою свідомості в контексті психоаналітичних уявлень про свідомість і її несвідомі детермінанти. Важливість критичного філософського дослідження проблеми свідомості у психоаналітичній традиції, необхідність адекватного внесення психоаналітичних ідей у загальну картину філософсько-антропологічних уявлень про людську природу потребує нового філософського осмислення.

Дисертація, по суті, є першою спробою систематизованого викладу філософсько-антропологічного аналізу свідомості у психоаналітичній традиції та її еволюції.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження автор вбачає в невідповідності теоретичної значущості дослідження проблеми несвідомого у психоаналізі, з одного боку, і відсутності фундаментальних розробок у філософській антропології, присвячених цілісному та об'єктивному аналізу проблеми свідомості у психоаналітичній традиції, – з іншого.

Ступінь наукової розробки проблеми. Філософська контекстуалізація психоаналізу відбувається на стику феноменології, фундаментальної онтології, екзистенціалізму і філософії мови. Такі мислителі, як К. Леві-Стросс, Л. Вітгенштайн, М. Бахтін, Р. Барт, сприяли входженню психоаналітичної концепції суб'єктивності в інтелектуальну культуру ХХ століття.

Для ґрунтовнішого осягнення філософських ідей психоаналізу аналізуються дослідження основоположників філософської антропології, зокрема, М. Шелера, Г. Плеснера, А. Гелена.

Важливим стало звернення до праць з філософії свідомості, у яких знаходить відображення психоаналітична проблематика суб'єктивності (М. Беляєв, Н. Гоноцька, П. Гуревич, Е. Дойч, О. Косилова, О. Леонт'єв, В. Налімов, Р. Орнштейн, Д. Разєєв, М. Риклін, Р. Солсо, О. Труфанова, О. Шафоростов).

У межах власне психоаналізу підхід до проблеми свідомості втілюється в працях С. Жижека, Д. Мейсі, Е. Ноймана, Е. Фромма, Е. Едінгера та ін. Розмірковування над проблемою свідомості у класичному психоаналізі знайшли

відображення в науковому доробку вітчизняних та російських філософів І. Бескової, Ю. Бородая, М. Мамардашвілі, О. П'ятигорського, М. Савельєвої та ін. Бачення свідомості як уявлюваного конструкта, що вплинуло на становлення концепції свідомості у психоаналізі Ж. Лакана, розглядалися в працях Е. Гуссерля, Ж.-П. Сартра, Ф. Фейхе.

У філософській концепції трансцендентального суб'єкта Ж. Дерріди провідною темою є мовна свідомість. Проблема свідомості знаходить відображення в шизоаналізі Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі. Міркування про індивідуальну свідомість як фікцію можна віднайти в епістемологічній критиці М. Фуко. Проблематика свідомості є центральною у феноменологічній онтології П. Рікера.

Цінним у теоретичному та методологічному плані для визначення наукового статусу психоаналітичної теорії стало звернення до праць вчених у межах філософії постпозитивізму (І. Лакатош, К. Поппер, П. Фейєрабенд), структуралізму та постструктуралізму (Н. Автономова, В. Декомб, Ф. де Соссюр, А. Ямільська). Взаємовплив психоаналізу та феноменології в контексті проблеми свідомості відображений в працях М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, Н. Савченкової, Г. Шпігельберга. Праці А. Бейнорюс, І. Єфімової, М. Моаканін, М. Юлен надали можливість порівняти положення психоаналітичної філософії і розуміння свідомості у східних філософіях. Значний потенціал для даної розвідки складають праці представників традиціоналізму (Р. Генон, О. Дугін, Ю. Евола).

Зближення психоаналізу і квантової фізики в контексті проблеми свідомості відображене в працях П. Девіса, К. Копейкіна, М. Маркова, А. Пайса, В. Паулі, І. Цехмістро та ін.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках державної науково-дослідної теми кафедри філософії та соціології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка «Філософсько-теоретичний аналіз основ синергетики, нанонауки і хай-тек» (номер державної реєстрації 0111U005739).

Мета дослідження: визначити потенціал психоаналізу в системі сучасних філософських та наукових концепцій свідомості, що передбачає вирішення низки завдань:

- визначити етапи розвитку психоаналітичної теорії і вплив на неї європейської філософії Нового часу;
- з'ясувати роль критики психоаналізу в європейській філософії та визначити його місце в системі наук;
- сформулювати основні положення концепції свідомості в класичному психоаналізі;
- встановити філософські підстави перегляду ідей класичного психоаналізу представниками філософії постмодерну;
- охарактеризувати особливості підходу до проблеми свідомості в структурному психоаналізі Ж. Лакана;
- розкрити структуру і функції свідомості в концепції К.Г. Юнга;
- здійснити порівняльний аналіз концепції свідомості в аналітичній психології К.Г. Юнга і у східних філософіях;

– показати зближення в розумінні цілісності в концепції К.Г. Юнга та у квантовій фізиці;

– визначити місце психоаналітичної концепції свідомості у сучасній філософії.

Об'єктом дослідження є психоаналіз у його історичному та концептуальному розвитку.

Предмет дослідження становить філософсько-антропологічний аналіз формування і розвитку поняття «свідомість» у контексті психоаналітичної традиції.

Методологічна основа дослідження. У дисертаційному дослідженні були використані методи дисциплінарного, міждисциплінарного, загальнонаукового та філософського рівнів. Методологічною основою дослідження є системний міждисциплінарний підхід, що дозволяє використовувати теоретичні положення філософії, психології, антропології, лінгвістики та інших наук. Специфіка дослідження дозволила застосувати феноменологічний та герменевтичний методи.

У дослідженні при використанні певних текстів ми послуговуємося загальнонауковими методами: аналізом та синтезом, індукцією, дедукцією та аналогією, абстрагуванням, узагальненням, ідеалізацією, формалізацією. Знаряддям знаходження та вирішення протиріч, які містяться в основних поняттях і категоріях дослідження, у роботі виступає діалектика, зокрема принципи всезагального зв'язку, сходження від абстрактного до конкретного та єдності історичного й логічного.

Дуже важливим в дослідженні проблеми свідомості в психоаналітичній традиції було використання наступних методів:

– аналітичний (для огляду філософсько-антропологічного та історико-філософського матеріалу при визначенні теоретичних і методологічних основ дослідження);

– порівняльно-історичний (надає можливість зіставити положення психоаналітичної філософії і розуміння свідомості у східних філософіях);

– системний (можливість здійснення комплексного аналізу феномену свідомості в психоаналітичній традиції в цілому, її невід'ємних складових, принципів і механізму їх взаємодії, зокрема);

– історико-логічний, який дозволив здійснити реконструкцію процесу формування та розвитку уявлень про свідомість та несвідоме від Нового часу до становлення психоаналітичної теорії.

Наукова новизна дослідження полягає в цілісному осмисленні методологічної ролі психоаналітичних концепцій у вирішенні фундаментальних проблем свідомості на постнекласичному етапі розвитку науки. Основні елементи наукової новизни сформульовано в наступних теоретичних твердженнях:

Вперше:

– у межах філософської антропології обґрунтовано генезу поняття «свідомість» у класичній психоаналітичній інтерпретації; показано подолання еволюційно-знарядійної концепції походження свідомості через Едіпів комплекс;

– показано подібність у розумінні цілісності в юнгіанській філософії, квантовій фізиці і східних філософіях, експліковано шляхи їх подальшого взаємозбагачення;

– обґрунтовано, що психоаналіз як філософська теорія свідомості є основою для міждисциплінарних досліджень свідомості;

– розкрито методологічний потенціал психоаналітичних концепцій (класичний – З. Фройд, аналітичний – К.Г. Юнг, структурний – Ж. Лакан) для постнекласичних досліджень свідомості.

Уточнені положення:

– що тренд до зміщення акценту від свідомості до несвідомого у психоаналізі ґрунтується на суттєвих елементах європейської філософії ХІХ ст., і що для виникнення таких уявлень про свідомість у психоаналітичній традиції існувала відповідна теоретична база;

– що структура свідомості в концепції К.Г. Юнга є більш складною, ніж у класичному психоаналізі З. Фрейда і структурному психоаналізі Ж. Лакана;

– що структура свідомості в концепції К.Г. Юнга і у філософії буддизму мають певну подібність інтерпретації за їх різної послідовності та засобах класифікації.

Дістали подальшого розвитку:

– теза, що психоаналіз повинен розглядатися в контексті філософської антропології, а взаємовідносини між психоаналізом і філософією мають стійкий зв'язок: у своїй органічній єдності психоаналітичні уявлення про психічну реальність і буття людини у світі утворюють психоаналітичну філософію зі своєю методологією дослідження свідомості людини;

– положення тотожності мовної структуралізації свідомості і власне свідомості у структуралізмі та структурній лінгвістиці, що є підґрунтям переосмислення свідомості в психоаналізі Ж. Лакана;

– позиція Ж. Лакана стосовно проблем свідомості в контексті децентрації суб'єкта та формування свідомості через «стадію дзеркала», її вплив на сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати створюють теоретичну і методологічну базу для подальшого дослідження проблеми свідомості як для філософської антропології, так і для спекулятивної психології, яка поєднує емпіричні, клінічні та суто філософські підходи. Теоретичний і фактичний матеріал дослідження може бути використаний при розробці нормативних курсів із філософії, філософської антропології, філософії науки, філософії психоаналізу, соціальної антропології, філософії культури, історії науки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційної роботи обговорювалися на теоретичних семінарах кафедри філософії і соціології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету, а також на наукових і науково-практичних конференціях: «Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні і педагогічні аспекти» (Суми, 2010); «Наукова конференція за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка» (Суми, 2011, 2012, 2013);

«Релігія, релігійність та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Луганськ, 2011); «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування» (Суми, 2011); «Летний інститут по богословію и науке» у Біблійно-Богословському інституті святого апостола Андрія (Москва, 2011); «Світоглядні основи та наукові докази Розумного задуму в генезі життя та Всесвіту» (Київ, 2012); «Історико-філософські читання молодих учених» (Суми, 2012); «Філософія та соціологія трансформаційного суспільства» (Сімферополь, 2012); «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів» (Черкаси, 2012); «Наука XXI століття, наука хай-тек і сучасна освіта» (Суми, 2012); «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (Суми, 2013); «Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм» (Суми, 2013); «Інновации в науке» (Новосибірськ, 2013); «Европейска наука XXI роویهка» (Пшемисль, 2014); «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2015).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження повністю викладені у двадцяти чотирьох публікаціях: десяти статтях, з них одна розмішена в іноземному науковому періодичному виданні, дев'ять – у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук, а також тринадцять – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій. Матеріали дисертації знайшли відображення в авторському навчальному посібнику для студентів ВНЗ України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Висновки, положення щодо наукової новизни і ключові результати, які увійшли до дисертації і становлять предмет захисту, були отримані здобувачем самостійно.

Структура дисертації визначається метою, завданнями та логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають у себе дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 211 сторінок, з них 190 основного тексту. Список використаних джерел становить 21 сторінку і налічує 213 найменувань, з них 10 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, охарактеризовано ступінь її наукової розробки, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, його теоретико-методологічну основу, розкрито наукову новизну, науково-теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ «Джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження концепції свідомості у психоаналітичній традиції» присвячений дослідженню виникнення психоаналітичної теорії, її еволюції, розгляду наукового статусу психоаналізу.

У першому підрозділі «Особливості генези і розвитку психоаналізу» розглянуто передумови виникнення і становлення психоаналітичної теорії.

Проблема співвідношення розуму і пристрастей постійно поставала в історії філософії і в подальшому поступово переміщувалася у площину розгляду взаємовідносин між свідомістю і несвідомим. Роздуми про несвідоме присутні у представників філософії Нового часу (Г.В. Ляйбніц, Б. Спіноза). Надалі вони знайшли відображення в класичній німецькій філософії (І. Кант, І.Г Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель), а пізніше були розвинені в роботах представників ірраціоналізму (Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, Е. фон Гартман).

Психоаналіз З. Фрейда пройшов еволюцію від елементарного психотерапевтичного прийому до загального філософсько-соціологічного вчення. Можна виділити три основні етапи розвитку класичного психоаналізу: 1) клінічний; 2) психологічний; 3) метафізичний. За З. Фрейдом, кожна людина прагне до задоволення своїх інстинктів і потягів, а суспільство придушує що спрямованість, що викликає вороже ставлення людини до культури. Принципи і методи психоаналізу З. Фрейд використовував і для аналізу релігії.

Основними напрямками в яких відобразилися основні ідеї З. Фрейда є індивідуальна психологія А. Адлера, его-психологія А. Фрейд, неофрейдизм К. Хорні, фрейд-марксизм В. Райха, інтерперсональний психоаналіз Г. Саллівана, дитячий психоаналіз М. Кляйн, але вони обмежувалися сферами соціології та психотерапії, а тому у розвитку концепції свідомості їх побудови не набули концептуального змісту.

Подальшого розвитку ідеї З. Фрейда набули у вченні Е. Фромма та представників франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Горкгаймер, Г. Маркузе). Е. Фромм намагався поєднати погляди раннього К. Маркса з екзистенціалізмом та філософською антропологією.

Істотну роль в переосмисленні класичного психоаналізу зіграв Ж. Лакан та його послідовники (С. Жижек, Ю. Кристева). Центральною тезою лаканівського підходу є твердження: «несвідоме структуроване, як мова» та «несвідоме – це мова Іншого». Він також наголошував, що аналогічних поглядів дотримувався і З. Фрейд, а структурний психоаналіз є поверненням до класичної першооснови. Структурний психоаналіз Ж. Лакана вплинув на представників постмодернізму та філософської герменевтики, зокрема на Ф. Гваттарі, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, П. Рікьора, М. Фуко.

Іншим потужним напрямом психоаналізу є вчення К.Г. Юнга, який відмежувався від З. Фрейда у поглядах на пансексуалізм як головну рушійну силу поведінки людини.

У другому підрозділі «Критика психоаналітичної теорії та науковий статус психоаналізу» досліджено методологічні аспекти психоаналітичного вчення, розглянуто взаємозв'язки між психоаналізом і філософією, здійснено спробу проаналізувати ставлення до психоаналізу в системі міф – філософія – наука.

Психоаналіз піддавався критиці з боку класиків філософської антропології М. Шелера, Г. Плеснера та А. Гелена. М. Шелер свої ідеї протиставляє нігілістичним теоріям, до яких відносить психоаналіз З. Фрейда, буддизм, а також ірраціоналістичну позицію А. Шопенгауера. Але в своїх більш пізніх філософсько-антропологічних і метафізичних роздумах він орієнтується на

психоаналітичну термінологію З. Фрейда. Зокрема, М. Шелер висловлювався про роль сублимації в процесі становлення людини. Його думку поділяє і Г. Плеснер, указуючи, що сучасна філософія не повинна погоджуватися зі зловживанням метафізично інтерпретованими ідеями психоаналізу.

Л. Вітгенштайн раннього періоду передбачив антиметафізичний пафос неопозитивістів. Він критикував психоаналітиків, стверджуючи, що психологія безплідна через свою концептуальну плутанину.

Психоаналіз зазнав критики з боку неопозитивізму (особливо Р. Карнапа) як теорія, що не відповідає принципу верифікації – процесу встановлення істинності наукових тверджень через їх емпіричну перевірку, і з боку критичного раціоналізму К. Поппера та його послідовників (І. Лакатос): теорія З. Фрейда виявилася принципово нефальсифікованою, а, отже не науковою. Багато філософів науки (А. Грюнбаум, О. Нейрат, М. Полані, П. Фейерабенд, Ф. Франк) не погоджуються з висновками К. Поппера, вважаючи, що З. Фрейд висунув припущення, які все ж можуть бути фальсифіковані, найважливішим з яких видається «аргумент збігу».

Нищівній критиці психоаналіз був підданий Р. Гененом – яскравим представником філософії традиціоналізму, адже теорія З. Фрейда звертається до нижчих, темних аспектів психіки людини. Неприйняття Р. Гененом психоаналізу і наукової психології взагалі засноване на протиставленні науки сакральної (традиційної) науці профанічній (сучасній), пов'язаній виключно зі світом чуттєвого сприйняття.

Найбільш поширеним є погляд, згідно з яким психоаналіз є суто науковою теорією. Інші дослідники, залишаючись на позиціях строгої науковості, вважають, що на пізніх етапах розвитку теорії психоаналіз піднявся до рівня спекулятивних узагальнень, які можна кваліфікувати як філософські, або ж метафізичні (А. Руткевич).

Наступний напрям представлений авторами, які від самого початку розглядають психоаналіз поза декларованою сциєнтистською визначеністю. Ці дослідники вважають, що психоаналіз треба розглядати як світоглядну систему (В. Лейбін, М. Мамардашвілі): ні як чисту науку, ні як науку на службі у філософії – він сам стає філософією. Отже, не викликає сумніву той факт, що психоаналіз як і раніше перебуватиме в полі зору філософської антропології.

У Радянському Союзі в 20-ті роки ХХ-го століття намагання об'єднати психоаналіз і вчення К. Маркса викликали серйозну критику. Адептів психоаналізу звинувачували в нерозумінні суті марксизму, в неправомірності об'єднання двох методологічно несумісних систем (Л. Виготський), з огляду на суб'єктивізм і міфологізм психоаналізу.

Другий розділ «Від класичного психоаналізу З. Фрейда до структурного психоаналізу Ж. Лакана» присвячений аналізу проблеми свідомості в класичному психоаналізі З. Фрейда та її подальшого переосмислення в структурному психоаналізі.

У першому підрозділі «Уявлення про свідомість у метапсихології З. Фрейда» аналізується комплекс питань, пов'язаних із розумінням та інтерпретацією проблеми свідомості в класичному психоаналізі З. Фрейда.

У концепції З. Фрейда є спроба віднайти передумови появи свідомості як частини психіки. Свідомість народжується з болісного процесу воскресіння нав'язливої картини, яка пробуджує совість. Розкаєння породило і феномен культури як засіб подолання нав'язливих жадань. На переконання З. Фрейда, одержимість первісним почуттям провини мала своїм джерелом Едіпів комплекс – універсальний несвідомий еротичний потяг до одного із батьків протилежної статі. Скоївши колективний злочин, пралюди організувалися в рід, тобто навчилися жити соціальним життям, що і сприяло перетворенню стадної тварини в людину і народженню свідомості та культури. У такий спосіб З. Фрейд здійснює спробу подолати еволюційно-змарядійну концепцію походження культури і свідомості.

Спочатку З. Фрейд говорить про розщеплену свідомість, або ж про свідомість розширену і звужену. Свідомість у цьому випадку тотожна психіці. У подальшому такої тотожності в баченні З. Фрейда вже не буде. Наступна модель представлена ідеєю про психічний апарат. Так з'являються три терміни: свідоме, передсвідоме (пізніше нівельоване) і несвідоме. З. Фрейд, говорячи про свідомість, вказує на її децентрований, поверхневий в просторовому плані характер. При спробах описати механізми взаємодії свідомості та несвідомого призводять засновника психоаналізу до застосування просторових метафор.

Запропонована З. Фрейдом нова структура психіки є взаємодією трьох рівнів, які перебувають у взаємозалежних співвідношеннях. *Воно (Id)* – глибинний рівень несвідомих потягів. *Я (Ego)*, як свідомий початок, діє з урахуванням принципу реальності і виконує функції посередника між ірраціональними прагненнями і бажаннями *Воно* і вимогами соціуму. *Я*, як сфера свідомого, співвідносить вимоги несвідомого *Воно* з конкретною реальністю, доцільністю і необхідністю. *Над-Я (Super-Ego)* – це внутрішньоособистісна совість, тобто інстанція, яка втілює цінності та установки суспільства.

У другому підрозділі «Філософське переосмислення психоаналізу в структуралізмі» показано вплив представників структуралізму на перегляд основних положень класичного психоаналізу в контексті проблеми свідомості.

У структурній лінгвістиці постулат про тотожність мовного оформлення свідомості і власне свідомості посів загальне місце уже на початку другої половини ХХ століття. Сучасна філософія говорить про неадекватність людини стосовно власної свідомості. Найбільш доступним способом осягнення свідомості іншої людини є інформація, яку носій досліджуваної свідомості передає за допомогою мови.

Фундаментальним етапом у розвитку концепції мовної свідомості було її отождолення не з усним мовленням, а з письмовим текстом як єдино можливим засобом його фіксації. Розглядаючи світ лише через призму свідомості, як феномену письмової культури, постструктуралізм уподібнює самосвідомість особистості певній сумі текстів. Згідно з Ж. Деррідою, свідомість ніколи не може бути вільною від «слідів» несвідомого досвіду. Пізнати себе і світ людина може лише за допомогою свідомості і «дзеркала мови». Свідомість і мова – це те, на чому базуються знання, і те, що їх створює.

Структуралізм характеризується певним методологічним зсувом: свідомість, опосередкована мовою, стає одночасно і елементом значення у певній символічній структурі, і засобом верифікації досліджуваної реальності.

У третьому підрозділі «Мовна свідомість у психоаналізі Ж. Лакана і дебіологізація фрейдизму» викладено основні положення психоаналітичної філософії свідомості Ж. Лакана, показано динаміку розвитку психоаналітичних ідей у системі «*Реальне – Уявне – Символічне*».

Ж. Лакан відіграв суттєву роль у теоретичному обґрунтуванні текстуалізації свідомості, висунувши ідею текстуалізації несвідомого, що стало важливим моментом в оформленні нового уявлення про свідомість людини. На відміну від метапсихології З. Фрейда, який виділяє *Воно, Я і Над-Я*, структура суб'єкта у Ж. Лакана подана тріадою «*Реальне – Уявне – Символічне*». *Уявне* можна представити як фрейдівське *Я*. На рівні *Уявного* створюються всі ілюзорно-синтезуючі, центруючі та ідентифікуючі *Я-уявлення*. Таким чином, цей рівень не є центром регуляції і втіленням принципу реальності, а виступає як «функція омани». *Я* (мої), яке конструюється уявою, на відміну від *je* – суб'єкта лінгвістичного висловлювання (бажання), є не «активним», а «пасивним», вторинним відносно трансцендуючої його сфери символічного.

Фундаментальним поняттям, введеним Ж. Лаканом є «стадія дзеркала». У віці від півроку до півтора у дитини виникає перша самоідентифікація. *Я*, яке формується, виявляється уявною конструкцією, що виникає у психіці дитини. *Я* має відчужений характер дзеркального відображення, коли дзеркальний образ самого себе стає не просто уявним, а й ілюзорним. У свідомості існують ментальні елементи, які знаходяться на межі реальності, формуючи її. В сучасному психоаналізі вони отримали назву фантазмів.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології впливають на встановлення відношень між *Уявним, Символічним і Реальним*. Монітор комп'ютера стає тим дзеркалом, за посередництва якого людина, котра спілкується у віртуальному просторі, знаходить у візуальних образах та трансльованій інформації про себе відображення власних бажань, які не мали задоволення в реальному світі.

У третьому розділі «Свідомість в антропології та культурології К.Г. Юнга» розглядаються основні положення філософії свідомості К.Г. Юнга, її паралелі зі східними філософіями свідомості.

У першому підрозділі «Основні положення концепції свідомості К.Г. Юнга» обговорюється розуміння та інтерпретація проблеми свідомості в аналітичній психології та антропології К.Г. Юнга.

Для К.Г. Юнга свідомість є передумовою буття. Без свідомості не було б ніякого світу, тому що світ існує для нас тільки в тій мірі, в якій його усвідомлено відображає психіка. Психіка зведена в ранг космічного принципу, який і філософськи, і фактично ставить її в рівне положення з принципом фізичного буття. Носієм свідомості є індивід, який не створює психіку за власним бажанням, а навпаки формується нею і зростається поступовим пробудженням свідомості під час свого дитинства.

К.Г. Юнг зазначає, що структура та фізіологія мозку зовсім не пояснюють психічний процес. У свідомості вчений виділив ектопсихічні та ендопсихічні функції орієнтації. До ектопсихічних функцій належить система орієнтацій, пов'язана із зовнішніми чинниками, отримуваними через органи чуття (відчуття, мислення, почуття, інтуїція), до ендопсихічних – система зв'язків між змістом свідомості та процесами у несвідомому.

Ендопсихічна сфера включає пам'ять, суб'єктивні компоненти свідомих функцій, афекти, інвазії (вторгнення). Центром свідомості, за К.Г. Юнгом, виступає *Я (Ego)*. Він розуміє *Я* як центр особистісної свідомості, яка збирає розрізнені відомості особистісного досвіду в єдине ціле, формуючи з них цілісне і усвідомлене сприйняття власної особистості.

Патерни, що заповнюють колективне несвідоме, К.Г. Юнг назвав архетипами. У системі К.Г. Юнга архетип Самості є цілісністю, яка охоплює свідомість і несвідоме, а процес просування до неї К.Г. Юнг назвав індивідуацією. Поняття Самості співвідноситься з «Образом Бога».

Архетипи пов'язані один з одним, і їх стадіальна послідовність визначає розвиток свідомості. Особистісна свідомість у ході онтогенезу має пройти ті ж архетипічні стадії, які визначають розвиток свідомості всього людства в цілому. Розвиток свідомості через архетипічні стадії – це серія трансперсональних актів, динамічне саморозгортання психічної структури, яка тяжіє над історією людства та індивіда. Архетипічні стадії зумовлені несвідомим і лише розглядаючи колективну стратифікацію розвитку свідомого, можна прийти до розуміння психічного розвитку загалом і індивідуального зокрема.

У другому підрозділі «Концептуальні положення філософії К.Г. Юнга і східних філософій свідомості» особливе місце належить історико-філософським паралелям між філософією свідомості буддизму та філософією свідомості в інтерпретації К.Г. Юнга, діяльність якого в царині культурології та філософської антропології безпосередньо пов'язана з дослідженнями спадщини Сходу і коментарями різного роду філософських текстів.

Ендопсихічна сфера постає як несвідомий аспект змістів свідомості, через яку і реалізується закладений у психіці потенціал людини. Ця сфера у певному розумінні може бути співвіднесена із четвертою скандхою буддизму, яка зумовлена кармічними чинниками психічного досвіду і визначає долю людини. Буддійські дванадцять джерел свідомості (шість пізнавальних здібностей і шість відповідних об'єктів) і вісімнадцять класів елементів (шість здібностей, шість видів їх об'єктивних елементів і шість видів свідомості – видимого, чутного, відчутного тощо) також знаходять паралелі у структурі свідомості К.Г. Юнга. У його концепції сприйняття містить пізнавальні здібності і відповідні об'єкти (видимого, чутного і т.д.).

У класифікації К.Г. Юнга відсутній елемент «чистої свідомості» (п'ята скандха), тому що він наявний у системі а ргіогі: якщо свідомість позбавить його змістів і функцій, вона буде порожньою. При цьому можна говорити про подібність емпіричних форм свідомості, але не концептуальних засад. Спільною метою для буддизму і психоаналізу є усвідомлення несвідомого за допомогою спеціального тренування з боку свідомості.

Ідеї К.Г. Юнга були розвинені в трансперсональній психології, яка робить акцент на безпосередньому експериментальному вивченні позаособистісного, тобто трансперсонального стану свідомості. Цей напрям інтегрує в собі всі варіації буддизму, теоретичну уявлення квантової механіки і деякі прийоми нейрофізіології.

У четвертому розділі «Свідомість у неklasичній науці і філософії постмодерну» розглядаються основні положення філософії свідомості К.Г. Юнга, її паралелі та зв'язки із сучасною наукою, релігією та культурою.

У першому підрозділі «Холістичне світорозуміння у квантовій фізиці в контексті психоаналізу» показано, що розуміння цілісності у філософії К.Г. Юнга не суперечить основним постулатам квантової фізики.

В концепції К.Г. Юнга біполярність психіки (свідомість і несвідоме) є необхідною умовою існування психічної енергії, протилежності необхідні для будь-якого психічного процесу, тобто один полюс допомагає визначити інший.

За К.Г. Юнгом, світ – не вмістилище тіл, не механізм, а психофізична єдність, а свідомість – не продукт хімічних процесів у головному мозку. Людина – не просто тілесна істота, наділена свідомістю, але тілесно-духовна єдність. Єдність Світу і Людини він вбачає в обопільній ритмічності функціонування, а суперечливість (амбівалентність) є їх спільною властивістю. Як світ внутрішньо суперечливий (хвиля – корпускула, порядок – хаос, стабільність – еволюція), так внутрішньо суперечлива і людина (свідоме – несвідоме, раціональне – ірраціональне, чуттєве – духовне).

У філософії К.Г. Юнг приходять до ідеї «Єдиного Світу». У використанні поняття «Єдиний світ» простежується аналогія між діяльністю несвідомого і поведінкою субатомних частинок у квантово-механічній реальності. Положення теорії відносності про плинність та «символічну» природу фізичного світу співвідносяться з характеристиками психічної діяльності.

Сучасна наука йде від картезіанського дуалізму до холістичного світогляду. Стає актуальною тема паралелізму психічного і фізичного. Назустріч один одному тут рухаються природознавство і психологія, наука і філософія в особі філософської антропології. Руйнування картезіанського дуалізму – це багатоаспектний процес, що передбачає і подолання розриву між суб'єктивним і об'єктивним, між матеріальним та ідеальним, між фізичним і психічним. У науці все більше вчених приходять до переконання про участь свідомості у світових процесах.

Імплицитний порядок речей можна зрозуміти, якщо оцінити свідомість як невід'ємний компонент Всесвіту. Свідомість і матерія взаємопов'язані, але між ними немає причинних зв'язків. Вони виступають як вкладені одна в одну проекції більш високої реальності, яка не є ні матерією, ні свідомістю в чистому вигляді (Д. Бом). В. Паулі, який працював з К.Г. Юнгом, продовжив розпочату квантовою фізикою традицію урахування умов пізнання. На думку В. Паулі, не тільки умови пізнання, пов'язані з експериментальною ситуацією, але і більш загальний психологічний стан (свідоме і несвідоме) спостерігача має значення. Більшість фундаментальних понять сучасної фізики пов'язані з архетипічними ідеями, міфологічними образами. Це стосується і понять простору, часу, матерії, енергії, атома та ін.

У другому підрозділі «Перспективи психоаналітичної антропології: осмислення феномену свідомості у сучасній філософії» розглянуто методологічний потенціал психоаналітичних концепцій у сучасному дискурсі про природу свідомості.

Наявні у філософській літературі дефініції свідомості умовно можна поділити на два класи. У першому домінує природничо-науковий аспект, у другому превалує метафізичний (філософський аспект).

Аналітична філософія свідомості надає багато уваги визначенню термінів і деталізації логічної техніки аргументації. Принцип, що об'єднує різні роботи в межах цієї філософії – це єдність жанру та єдність техніки, а не єдність базового підходу до проблеми свідомості.

У психоаналізі та феноменології реальність свідомості і несвідомого зближує інтенціональність, для чого необхідний метод редукції. Для опису несвідомого дослідникові необхідно залишатися в точці свідомості, а для опису свідомості він змушений виходити за її межі. Феноменологія і психоаналіз погоджуються в тому, що несвідоме виявляється особливою сферою свідомості та особливою її якістю.

Уже на початку становлення теорії психоаналізу виникає завдання перетворити несвідоме на свідомість і шляхом такої трансформації перевести людину до стану нового, свідомого досвіду. Адже проблема несвідомого і є проблемою створення умов для нового свідомого досвіду або ж і власне цей досвід. Згодом осмислення цієї проблематики стимулює сучасну філософію свідомості вийти за межі суто науково-психологічних конотацій в царину філософської антропології і, ширше, сучасної культури.

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічний аналіз дослідження свідомості в психоаналітичній традиції засвідчує актуальність і значущість вивчення цього феномену. Психоаналітична філософія пояснює основу людського буття, структурні елементи психіки, принципи життєдіяльності та мотиви поведінки індивіда в оточуючому світі. Основною ортодоксальною психоаналізу є редукція складних форм буття до їх найпростішого початку. Психоаналіз не відвертається від онтологічної проблематики, а переносить її в глибини людського ества. З багатьох існуючих на теперішній час психоаналітичних концепцій саме класичний психоаналіз З. Фрейда, аналітична психологія К.Г. Юнга та структурний психоаналіз Ж. Лакана мають вирішальне значення для дослідження проблеми свідомості в межах психоаналітичної традиції, тому що перебувають в стійких та багатогранних взаємовідносинах з філософією.

2. Психоаналіз взагалі та психоаналітичні дослідження свідомості зокрема, у ХХ ст. вийшли за межі суто сциєнтистської (наукової та терапевтичної) визначеності в царину власне філософії та культурології. Незважаючи на відсутність однозначного емпіричного підтвердження фундаментальних положень психоаналізу та критику з боку різних філософських шкіл, він має

право отримати статус філософського вчення про людину, культуру і суспільство. Психоеаналітичні концепції активно впливають на різні напрями сучасної філософії, виявляючись центром тяжіння різних світоглядних орієнтацій, незалежно від того, наскільки гостро і принципово вони критикують окремі психоеаналітичні положення і концепції біологізаторського редукціонізму, або навпаки, некритично запозичують основоположні ідеї психоеаналізу.

3. У психоеаналітичній антропології З. Фрейда є спроби виявити передумови появи свідомості як частини психіки, моралі та культури (через Едипів комплекс). Свідомість, за З. Фрейдом, – це не усвідомлення чогось, це не самосвідомість, а скоріше – напівпроникний «щит» *sui generis*, який оберігає психічний апарат від зовнішніх і внутрішніх перевантажень. Цей щит виконує подвійну функцію: він і захищає від подразнень, і пропускає їх. Отже, свідомість у концепції З. Фрейда виступає як сприйняття зовнішнього і внутрішнього буття, що характеризується такою психічною реальністю людини, при якій утворення ідей стає знанням цієї реальності. Свідомість не є сутністю, вона є якістю психічного і джерелом, що висвітлює глибини людської психіки.

4. Переосмислення проблеми свідомості у структуралізмі та постструктуралізмі відбувається на основі положення про людину як особистість, яка не відповідає власній свідомості. Дослідження свідомості іншої людини можливе завдяки інформації, яку вона передає за допомогою мови (отождоження мови з усним мовленням). Незважаючи на те, що з позиції структурного психоеаналізу тільки лінгвістичний аналіз мови і її механізмів адекватно розкриває структуру несвідомих, і, відповідно свідомих процесів, – Ж. Лакан залишає свідомості, за аналогією з З. Фрейдом (не звертаючи увагу на перейменування «свідомого», яке тотожне *Я* в реєстр *Уявне*), місце ілюзії та примари. За Ж. Лаканом, структура суб'єктивності не може бути зведена до єдиного *Я*, адже свідомість – це чистої води ілюзія, оскільки суб'єктивність не має фіксованих характеристик. За Ж. Лаканом, людина ніколи не тотожна жодному із своїх атрибутів, а її *Я* в остаточному підсумку ніколи не може бути ідентифікованим, тому воно завжди знаходиться в пошуках самого себе.

5. На відміну від ортодоксального психоеаналізу З. Фрейда, та структурного Ж. Лакана, які вважали свідомість недавнім утворенням, у аналітичній концепції К.Г. Юнга свідомість набула нового осмислення та сенсу. За К.Г. Юнгом свідомість є попередньою умовою для існування людства, так само як і для становлення індивіда. Свідомість структурована і здатна виконувати певні функції. На відміну від класичного психоеаналізу, в якому поняття *Я* (*Ego*) і свідомість тотожні, К.Г. Юнг уточнює і розмежовує ці поняття. Свідомість здатна ухилятися від контролю несвідомого, певну свободу мають і функції свідомості. В юнганському підході увага акцентується на взаємодоповнюваності свідомого та несвідомого (на відміну від З. Фрейда, який акцентував увагу на їх конфлікті). К.Г. Юнг наділяє несвідоме компенсаторною функцією відносно свідомості.

6. Аналіз філософії буддизму і в концепції свідомості К.Г. Юнга засвідчує подібність розуміння структури і функцій психіки. Проте різними є

послідовність і способи викладу класифікації. Метою буддизму та психоаналізу є усвідомлення несвідомого з боку свідомості. Ця подібність указує на те, що розроблена в буддизмі класифікація структури свідомості визначила відкриття сучасної західної психології. Духовний розвиток Заходу відбувався за іншим сценарієм ніж на Сході, тому створилися проблемні умови для поєднання цих парадигм. Враховуючи, що К.Г. Юнг завжди дбав про те, щоб не виходити за межі доказових емпіричних фактів, осмислення положень та спадку юнгіанської традиції, дає підстави стверджувати, що майбутнє за синтезом науки та релігії, а новий світогляд людства спиратиметься на спільне знання.

7. Людина, яка навчилася стримувати та приміряти протилежності (творити свідомість), досягає гармонізації та цілісної консолідації своєї особистості, наближаючись до реалізації Самості. Самість – це внутрішній «Інший», психічний «образ Бога», єдність протилежностей, яка припускає остаточний синтез зовнішнього і внутрішнього, свідомого та несвідомого. Ідея цілісності світу і людини в концепції К.Г. Юнга відповідає сучасним уявленням у квантовій фізиці. Усі частинки видаються безпосередньо пов'язаними таким чином, що їх динамічні відношення залежать від стану всієї системи. Кожний просторово-часовий сегмент світу містить у собі весь порядок всесвіту, вбираючи минуле, теперішнє і майбутнє. Отже, свідомість – це щось більше, ніж випадковий продукт нейрофізіологічних та біохімічних процесів, які відбуваються в людському мозку.

8. Психоаналіз, базуючись на ідеї несвідомого, надає основу для міждисциплінарних досліджень свідомості. Якщо аналітична філософія розглядає свідомість «від третьої особи», а феноменологія – «від першої», то психоаналіз передбачає синтез обох підходів, який реалізується у спробі об'єднати об'єктивне і суб'єктивне, раціональне та ірраціональне.

Психоаналітичні концепції в усіх їх фундаментальних проявах є метаемпіричними теоріями свідомості, що об'єднують у єдине ціле як метафізичні, так і суто наукові уявлення про свідомість. Подальші дослідження цієї проблематики повинні бути предметом конструктивного наукового дискурсу задля розробки нової наукової методології, здатної розкрити природу свідомості, сприяння розширення поняття свідомості як у філософській антропології, так і у філософії в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в іноземних наукових періодичних виданнях:

1. Вертель А. Концепции сознания в психоаналитической традиции: философский анализ (The concepts of consciousness in psychoanalytic tradition: philosophical analysis) / Антон Вертель (Anton Vertel) // French Journal of Scientific and Educational Research, 2014, No. 2 (12), (July-December). Volume II. – Paris: Paris University Press, 2014. – P. 541– 547.

Статті у фахових виданнях з філософських наук:

1. Вертель А.В. Концепция сознания в психоаналитической философии З. Фрейда / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 1 (3). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – С. 234–240.

2. Вертель А.В. Философия и психоанализ: междисциплинарный диалог или тупик дуализма? / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 2 (4). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – С. 200–206.

3. Вертель А.В. Концепт «сознание» в философии К.Г. Юнга / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 1 (5). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2012. – С. 66–73.

4. Вертель А.В. Самость как условие понимания сознания (историко-философский аспект) / А.В. Вертель // *Интелект. Особистість. Цивілізація* [Текст]: темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. [голов. ред. О.О.Шубін]. – Вип. 10. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – С. 203–209.

5. Вертель А.В. Философия сознания К.Г. Юнга и буддизм / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 2 (6). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2012. – С. 146–152.

6. Вертель А.В. Casus psychoanalysis: позитивизм и традиционализм против Фрейда / А.В. Вертель, Е.А. Лебедь // *Практична філософія*. – №1 (47), 2013. – С. 186–193. (Автору належить 50% тексту).

7. Вертель А.В. Архетип самости: холизм в философии К.Г. Юнга и квантовой физике / А.В. Вертель // *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Філософія*. – Випуск 646–647. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 45–51.

8. Вертель А.В. Жак Лакан: от фантазмов воображаемого к поиску сознания / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 2 (8). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. – С. 85–93.

9. Вертель А.В. «Языковое сознание» в психоанализе Ж. Лакана и дебиологизация фрейдизма / А.В. Вертель // *Філософія науки: традиції та інновації*. Наук. журнал. – № 2 (10). – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка. – 2014. – С. 82–89.

Навчальний посібник:

1. Вертель А.В. Філософія психоаналізу / А.В. Вертель: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А.В. Вертель. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 208 с.

Публікації в інших виданнях:

1. Вертель А.В. Концепция сознания у З. Фрейда / А.В. Вертель // *Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Суми, 27–28 жовтня 2010 р. – Суми: Університетська книга, 2010. – С. 4–5.

2. Вертель А.В. Філософія і психоаналіз: спроба діалогу / А.В. Вертель // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (Суми, 20-21 квітня 2011 р.). – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – С. 194–195.

3. Вертель А.В. Архетип самости в концепції К.Г. Юнга / А.В. Вертель // Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць (за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції від 27–29 грудня 2011 року); [за заг. ред. к. філос. н. Журби М.А.]. – Частина 1. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 51–52.

4. Вертель А.В. Психоаналіз в зеркале критики позитивізму / А.В. Вертель // Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Історико-філософські читання молодих учених» (12 квітня 2012 року). – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2012. – С. 263–265.

5. Вертель А.В. Статус психоаналіза: терапія, наука, філософія / А.В. Вертель // Філософія та соціологія трансформаційного суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24–26 травня 2012 р. – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 32–35.

6. Вертель А.В. Сознание в психоанализе Ж. Лакана / А.В. Вертель // Матеріали доповідей та виступів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів (11–12 жовтня 2012 року). – Черкаси: «Інтроліга TOP», 2012. – С. 126–129.

7. Вертель А.В. Релігія в об'єктивне психоаналіза / А.В. Вертель // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка у 2011 р. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2012. – С. 64–65.

8. Вертель А.В. К этимологии Эго, Я и Самости в психоанализе / А.В. Вертель // Тези виступів учасників Всеукраїнської наукової конференції «Наука XXI століття, індустрія хай-тек і сучасна освіта (Суми 18–19 жовтня 2012 року). – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка. – 2012. – С. 124–125.

9. Вертель А.В. Холистичность и преодоление дуализма в философии К.Г. Юнга и квантовой физике / А.В. Вертель // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (19–20 квітня 2013 року). – Суми: Вид-во СумДУ, 2013. – С. 44–45.

10. Вертель А.В. Образ Бога в философии К.Г. Юнга: Христос как символ Самости / А.В. Вертель // «Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм»: Матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 19–20 квітня 2013 року; [редкол. проф. Є.О. Лебідь, доц. А.Є. Лебідь]. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – С. 22–24.

11. Вертель А.В. Универсальный техноинтеллект: возможность или утопия? / А.В. Вертель, В.Е. Карпенко // Инновации в науке: сборник статей по материалам XXVIII международной научно-практической конференции. – Новосибирск: СибАК, 2013. – С. 150–159. (Автору належить 50% тексту).

12. Вертель А.В. Тяжба о сознании: З. Фрейд, К.Г. Юнг, Ж. Лакан / А.В. Вертель // *Materialy X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Europejska nauka XXI powieka»* (07–15 maja 1914 roku). Volume 13. Filozofia. – Przemysl: Nauka i studia, 2014. – P. 53–59.

13. Вертель А.В. Криза ідентичності в психоаналітичній антропології Ж. Лакана / А.В. Вертель // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 19–20 лютого); [за ред.: Кузькової С.Б., Щербакової І.М. та ін.]. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – С. 15–17.

АНОТАЦІЇ

Вертель А.В. Концепція свідомості у психоаналітичній традиції: філософсько-антропологічний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропология, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

У дослідженні здійснено філософсько-антропологічну концептуалізацію сучасного бачення психоаналітичної традиції (З. Фрейд, К.Г. Юнг, Ж. Лакан) як одного з методологічних підґрунть і джерел у сфері дослідження свідомості.

Обґрунтовано авторське бачення еволюції поглядів на проблему свідомості у психоаналітичній філософії. Досліджено методологічні аспекти психоаналітичного вчення, його взаємозв'язки з філософією та наукою. Визначено місце до психоаналізу в системі міф – філософія – наука. Проаналізовано комплекс питань, пов'язаних із розумінням та інтерпретацією концепту «свідомість» у класичному психоаналізі З. Фрейда, з його виникненням і функціонуванням. Розкрито засади для дебіологізації фрейдизму в структуралізмі в контексті пріоритету мовної свідомості. Експліковано філософську позицію Ж. Лакана стосовно проблеми свідомості та її впливу на сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Показано спадкоємність концепцій свідомості класичного психоаналізу З. Фрейда, аналітичної психології К.Г. Юнга і структурного психоаналізу Ж. Лакана. Особливе місце відведене історико-філософським паралелям у філософії свідомості буддизму та йоги і філософії свідомості в інтерпретації К.Г. Юнга, їх зближенню із сучасною квантовою фізикою.

Ключові слова: свідомість, несвідоме, психоаналіз, філософська антропология, наука, культура, Уявне, холистичність.

Вертель А.В. Концепция сознания в психоаналитической традиции: философско-антропологический анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертация посвящена актуальной и малоизученной теме. В работе исследована роль психоаналитической парадигмы в осмыслении сознания в ретроспективном и перспективном плане. Разработка методологии исследования проблемы сознания в контексте психоанализа вызвана тем, что традиционные научные и философские подходы сегодня демонстрируют недостаточную эффективность, так как не в состоянии адекватно объяснить феномен сознания. Исследование психоаналитических концепций, их методологический и теоретический потенциал позволяет более глубоко и всестороннее осмыслить целостность и сложность такого феномена как сознание и его связь с бессознательным, является перспективным для междисциплинарных исследований сознания.

Осуществлена концептуализация современного видения философского наследия психоаналитической антропологии (З. Фрейд, К.Г. Юнг, Ж. Лакан) как одного из методологических оснований и источников в области исследования сознания. В исследовании обосновано авторское понимание эволюции взглядов на проблему сознания в психоаналитической философии. Исследованы методологические аспекты психоаналитического учения, его взаимосвязи с философией и наукой. Определено место психоанализа в системе миф – философия – наука. Проанализирован комплекс вопросов, связанных с пониманием и интерпретацией концепта «сознание» в классическом психоанализе З. Фрейда, его возникновением и функционированием. Показана попытка З. Фрейда определить предпосылки появления сознания через Эдипов комплекс, что способствовало превращению стадного животного в человека и рождению сознания и культуры. Так в классическом психоанализе З. Фрейда преодолевается эволюционно-орудийная концепция происхождения сознания.

Раскрыты основания для дебиологизации фрейдизма в структурализме в контексте приоритета языкового сознания.

Эксплицировано философскую позицию Ж. Лакана на проблему сознания и его появление через «стадию зеркала». Рассмотрено переосмысление Эдипова комплекса как переход от природного регистра жизни к культурному, к языку законов и организации в структурном психоанализе Ж. Лакана. Если у З. Фрейда отец выступает в роли реального биологического отца, то у Ж. Лакана он замещается символом – «Именем-Отца». Показано влияние концепции сознания Ж. Лакана на современные информационно-коммуникационные технологии.

Показано отличие концепции сознания К.Г. Юнга от классической версии З. Фрейда и структурной Ж. Лакана. Особое место отводится историко-философским параллелям философии сознания буддизма и йоги с философией сознания в интерпретации К.Г. Юнга. Общей целью буддизма и

психоанализа является осознание бессознательного с помощью специальной тренировки со стороны сознания, продемонстрировано их сближение с современной квантовой физикой.

Обоснована важность дальнейшего критического философского исследования проблемы сознания в психоаналитической традиции и необходимость адекватного включения психоаналитических идей в общую картину представлений о сознании. Доказана необходимость нового прочтения психоаналитической философии сознания, которая синтезирует в себе как возможности современных научных, так и философских концепций, указывает на ориентиры новой парадигмы сознания на постнеклассическом этапе развития науки.

Ключевые слова: сознание, бессознательное, психоанализ, философская антропология, наука, культура, Воображаемое, холистичность.

Vertel A.V. The concept of consciousness in the psychoanalytic tradition: philosophical and anthropological analysis. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the candidate philosophical sciences in specialty 09.00.04 – Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. – Kyiv, 2015.

The dissertation presents a philosophical-anthropological vision of the modern conceptualization of psychoanalytic tradition (S. Freud, C.G. Jung, J. Lacan) as one of the methodological background and sources in the exploration of consciousness. The study proved the author's vision of the evolution of views on the problem of consciousness in psychoanalytic philosophy. Methodological aspects of the psychoanalytic its relationship with philosophy and science were prospected. Determined an attitude to psychoanalysis in system myth – philosophy – science. Analysed a complex of issues related to the understanding and interpretation of the concept of «consciousness» in classical psychoanalysis Sigmund Freud, with its nascency and functioning. Exposed the basis of biologization of Freudian principles at structuralism in the context of the priority language's awareness. Explicated the philosophical position of J. Lacan on the problem of consciousness and its impact on modern information and communication technologies.

Shown the difference in the concept of consciousness of C.G. Jung from the classic version of S. Freud and structural version of J. Lacan. Particular attention is paid to the historical and philosophical parallels in philosophy of consciousness in Buddhism and yoga and philosophy of consciousness in interpretation of C.G. Jung, their convergence with modern quantum physics.

Key words: consciousness, unconscious, psychoanalysis, philosophical anthropology, science, culture, imaginary, holistic.

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100304281

Підписано до друку 27.04.2015. Формат 60x90/16. Гарн. New Times.

Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.

Тираж 100 прим.

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка з оригіналів автора

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

e-mail: rector@sspu.sumy.ua

тел.: (0542) 22-14-95

Chad

1